

7) у сфері освітньо-культурологічної діяльності з метою навчання та виховання покоління юристів нової генерації (кіберполіцейських, кіберкриміналістів, фахівців у галузі управління інноваційною діяльністю, консолідованого аналізу, інтелектуальної власності й інноваційних технологій, критичного мислення і спеціальних методів аналізу тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленчук П.Д. Загальнотеоретична характеристика засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: проблеми методології, системології, праксеології : [монографія] / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : Хм ЦНПІ, 2012. – 375 с.
2. Біленчук П.Д. Систематизація засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: традиційна та сучасна : [монографія] / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : ХмЦНП, 2012. – 410 с.
3. Біленчук П.Д. Особливості використання засобів пізнання у сфері кримінального судочинства: порівняльний системний аналіз : [монографія] / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : Хм ЦНПІ, 2012. – 502 с.
4. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого : [монографія] / П.Д. Біленчук. – К. : Атіка, 1999. – 352 с.
5. Біленчук П.Д. Експертна служба України : [монографія] / П.Д. Біленчук, Г.О. Стрілець, О.О. Шульга. – К. : Beezone, 2016. – 214 с.
6. Ходаківський Є.І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти : [навчальний посібник] / Є.І. Ходаківський, В.П. Якобчук, І.Л. Литвинчук. – К. : ЦУЛ, 2014. – 276 с.
7. Право інтелектуальної власності : [навчальний посібник] / [О.В. Ієвіня, В.П. Мироненко, Н.В. Павловська, С.А. Пилипенко]. – К. : КНТ, 2007. – 264 с.

УДК 343.131.6

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ СУДДІ ТА ЗАСАДА БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ

ON SPECIFIC CHARACTERISTICS OF JUDGE'S COGNITION AND THE PRINCIPLE OF SPONTANEITY

Гирович В.В.,

аспірант кафедри кримінального процесу

Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті здійснено порівняльний аналіз наявних наукових поглядів на проблему формування внутрішнього переконання судді. Запропоновано власне визначення аналізованого поняття. Розглянуто переконання з точки зору психологічного пізнання. Продемонстровано вплив «зовнішнього» переконання як методу психологічного впливу на правосвідомість судді, на формування, становлення і розвиток його внутрішнього переконання.

Ключові слова: засада безпосередності, внутрішнє переконання, пізнання, метод психологічного впливу, кримінальне провадження, правосвідомість судді.

В статье осуществлен сравнительный анализ имеющихся научных взглядов на проблему формирования внутреннего убеждения судьи. Предложено собственное определение рассматриваемого понятия. Рассмотрено убеждение с точки зрения психологического познания. Продемонстрировано влияние «внешнего» убеждения как метода психологического воздействия на правосознание судьи, на формирование, становление и развитие его внутреннего убеждения.

Ключевые слова: непосредственность, внутреннее убеждение, познание, метод психологического воздействия, уголовное производство, правосознание судьи.

In the article, a comparative analysis of various scientific views concerning the problem of judge's belief's formation has been carried out. Since this problem concerns not only the criminal procedural performance of a judge, and his evaluation of evidence is performed through their immediate perception, the author draws particular attention to psychological factors of judge's cognition.

The author proposes his own determination of the analyzed term. Cognition-based conviction is studied. It has been highlighted that individual conviction is formed through perception, cognition and adaptation of life objects. The very term «conviction» can be viewed as an element of worldview (beliefs, convictions, habits) and as a method of psychological influence.

In modern conditions of transparency, significant social influence of the public society, the problem of changes of judge's belief's qualitative characteristics due to external factors seems to become more and more urgent.

An attempt has been made to prove that the belief as a complex of fixed standpoints may vary subconsciously under the influence of external conditions. The effect of «external» conviction as a method of psychological influence on judge's legal awareness, on formation and development of his inner belief was demonstrated.

Key words: principle of spontaneity, judge's belief, cognition, method of psychological influence, criminal proceeding, judge's legal awareness.

Одними із гарантій виконання завдань кримінального провадження та дотримання належної правової процедури виступають загальні засади кримінального провадження в цілому, та засада безпосередності дослідження доказів зокрема. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР, визначено основні права і свободи людини, зокрема право кожної людини при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при вису-

ненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону.

Побудова справедливого суду є однією із головних вимог Ради Європи до України, яка взяла зобов'язання впровадити це в практичну площину. Сучасні зміни в основних сферах суспільного життя нашої держави, економічній, соціальній та політичній, потребують подальшого рефор-

мування і кримінально-процесуального законодавства [1, с. 13]. Інквізиційний за своєю суттю КПК 1960 року витіснив новий КПК України 2012 року, першочергово спрямований на максимальний захист прав людини та побудову змагального кримінального процесу.

Варто погодитись із думкою В. Маляренка та О. Шаповалової про те, що скільки б критики не лунало на адресу нового КПК України, головне – це те, що кодекс став черговим кроком на шляху до реформування правової системи, щоб створити в нашій державі цивілізовану правову систему та адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, де найчастіше зазнають обмежень права та свободи громадян, і де у зв'язку з цим необхідна наявність дієвих кримінально-процесуальних гарантій захисту цих прав [2, с. 11].

Такими гарантіями виступають загальні засади кримінального провадження. Важливу роль під час здійснення правосуддя відіграє внутрішнє переконання судді, оскільки згідно зі ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо. Терміни «безпосередньо», «переконання» є оціночними філософськими категоріями і щоб зрозуміти їхнє значення для виконання завдань кримінального провадження пропонуємо розглянути ці поняття крізь призму психологічного пізнання.

Метою статті є аналіз змісту терміну «переконання», розкриття наукових поглядів на внутрішнє переконання судді, виділення особливостей пізнання судді з психологічної точки зору у контексті формування внутрішнього переконання як основного елементу засади безпосередності дослідження показань, речей та документів.

Загалом проблемі вивчення внутрішнього переконання судді крізь призму принципу вільної оцінки доказів присвячували увагу такі видатні науковці, як: В. Бохман, Ю. Грошевой, А. Коні, І. Фойницький, Л. Володимирова, А. Кістяківський, Н. Дроздович та ін. Варто зауважити, що однозначного визначення аналізованого поняття, його ролі, місця і значення у доктрині кримінально-процесуального доказування станом на сьогодні немає. Що ж стосується особливостей психологічного пізнання судді з точки зору юридичної психології, то вагомим напрацюванням у цьому напрямку здійснили М. Костицький, В. Марчак, О. Черновський, А. Федіна, М. Енікеев, В. Васильєв, Н. Алікїна та ін.

Внутрішнє переконання є основою оцінки доказів (ст. 94 КПК України), а відтак і встановлення істини у справі. КПК 1960 року передбачав встановлення істини зокрема і через всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи. Спостерігалась інквізиційна модель кримінального процесу за активної участі суду, у т. ч. і у процесі доказування. Новий КПК України передбачає більш пасивну роль суду у процесі доказування, надаючи однакові права учасникам кримінального провадження у «збиранні» доказового матеріалу, наданні доказів та у доведенні перед судом їх переконливості. Однак незмінним є те, що суд ухвалює законне, обгрунтоване і вмотивоване процесуальне рішення на основі внутрішнього переконання як результат оцінки доказів з т. з. їх належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку.

У науковій літературі прийнято розглядати внутрішнє переконання у гносеологічному та психологічному аспектах. У гносеологічному аспекті переконання формується від категоричного «не знаю» до твердого «знаю», від вірогідності знання до знання істинного і достовірного, отриманого в результаті досліджень сукупності доказів [3, с. 599].

Психологічний аспект внутрішнього переконання торкається правосвідомості судді, є тривалим у часі та індивідуалізованим за колом суб'єктів (різні кримінальні провадження – неоднаковий (персоніфікований) зміст переконання). Формується за моменту пізнання суддею матеріалів кримінального провадження (візуального сприй-

няття обвинувального акта), і завершується в момент виникнення категоричної, твердої, єдиновірної думки щодо вирішення обвинувачення по суті. Сумнів (як наслідок ймовірних знань) переростає у переконаність судді, яка характеризує достовірність отриманих знань і готовність діяти відповідно до них [4, с. 58].

Академічний тлумачний словник української мови визначає термін «переконання» як тверду впевненість, певність у чому-небудь, віру у щось, а також як тверду міцно усталену думку про що-небудь, погляд на щось [5, с. 200]. Часто переконання отожднюють із синонімічним поняттям «доведення», а також розглядають як систему поглядів і об'єктивну впевненість у істинності знань.

У доктрині кримінального процесу існують т. зв. стандарти переконання (доведення). Це зумовлено тим, що КПК України запровадив низку оціночних понять щодо застосування більшості з яких існує значний міжнародний досвід. Зокрема, у КПК України існують три загальноприйнятих у світовій практиці стандарти доведення – обгрунтована підозра, переконання поза розумним сумнівом, а також достатні підстави (докази). Переконання обгрунтованої підозри судді застосовують при обранні запобіжних заходів, (за умов існування об'єктивних ризиків і дотримання низки процесуальних аспектів). Переконання поза розумним сумнівом – має місце при ухваленні вироку і вирішення спору по суті. Що стосується стандарту достатніх підстав та достатніх доказів – коло його застосування в межах процесуальних положень значне і прив'язане до конкретної процесуально-процедурної ситуації [6, с. 8].

Внутрішнє переконання судді, на наш погляд, є категорією оціночною, суб'єктивною і має невід'ємний зв'язок із психологічною сутністю судді у першу чергу як сформованої особистості. Іншими словами, внутрішнє переконання підпорядковане загальним засадам кримінального провадження, законам логічного мислення, нормативно закріпленим вимогам закону про обгрунтування власного суб'єктивного переконання наявними у кримінальному провадженні об'єктивними даними. Внутрішнє переконання спирається насамперед на правосвідомість судді, всю сукупність його поглядів та переконань, професійний досвід, а також на безпосереднє дослідження показань, речей, документів, заслуховування учасників судового провадження [7, с. 93].

Це усвідомлена потреба судді використання ним власних думок, поглядів і знань. Воно пов'язане із правосвідомістю судді, яку розглядають як форму суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань [8, с. 255].

Якщо відмежуватись від кримінального процесу і розглянути «переконання» як психологічну категорію, як елемент психологічного пізнання судді, то варто зауважити, що у науковій літературі існують різні погляди щодо трактування аналізованого поняття.

Зокрема, Л. Орбан-Лембрик, В. Москаленко, А. Коваленко розглядають переконання з т. з. соціальної психології як процес сприйняття зовнішнього світу (система цінностей), як світогляд, як метод психологічного впливу.

Так, переконання індивіда формується через сприйняття, пізнання та засвоєння об'єктів матеріальної дійсності. Під впливом різних обставин відбувається переосмислення переконання, його якісна зміна. У кожного індивіда протягом життя формується власна система цінностей, яка має безпосередній вплив на формування переконання.

Як слушно зауважує В. Гавриленко, система цінностей – один із найважливіших компонентів внутрішньої структури особистості. З її допомогою людина легко відмежовує важливе від неважливого, істотне від несуттєвого, корисне від некорисного з т. з. своїх індивідуальних потреб, потягів, інтересів [9, с. 39]. При цьому не слід нехтувати і суспільними цінностями, особливо в теперішніх умовах реформування судової системи із максимальною її тран-

спарентністю для громадськості. Слід також враховувати, що переконання як сукупність усталених поглядів може змінюватися під впливом зовнішніх (наприклад, громадська думка) чи внутрішніх (життєвий досвід) обставин.

Інколи переконання розкривають через поняття світогляду. До прикладу В. Шапар зазначає, що світогляд – це система поглядів на об'єктивний світ та місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації [10, с. 456].

Знанням належить величезна роль у формуванні світогляду людини, однак самі по собі вони не є світоглядом особи. Стосовно індивідуальної свідомості знання розрізняються за рівнем їх засвоєння. Знання органічно зростають з усім духовним складом людини, визначають її поведінку тоді, коли стають особистими переконаннями. Оскільки світогляд на рівні особи виступає передусім як система переконань, останні є критерієм оволодіння світогляду, зокрема професійного.

У свідомості судді (як і будь-якого індивіда) переконання невіддільне від конкретного змісту його думок. Елементом переконання є знання, ідеї як відображення зв'язків об'єктивної дійсності в їх значенні для людини. При цьому наявність неоднакових видів відображення дійсності і, відповідно до них, емпіричної й теоретичної форм знання, не мають тут істотного значення. Переконання властиве усім рівням відображення дійсності.

Важливим компонентом переконання є суб'єктивне визнання істинності, відсутність сумніву в правильності того знання, яке визначає зміст переконання. Для переконаної істинності того, в чому він переконаний, незаперечно. Однак, варто не забувати, що об'єктивно істинне знання властиве далеко не кожному переконанню, а ставлення до знання як до істинного є обов'язковим елементом переконання. Щоб перетворити знання у переконання, необхідно осмислити зв'язок певного істинного знання із практикою через сферу особистого досвіду. Професійні інтереси, життєві орієнтири зумовлюють емоційне ставлення до знань, сукупність яких згодом і формує переконання. Часто переконання може формуватися під домінуючим впливом особистих інтересів, інтересу певної спільноти чи суспільного інтересу. Варто пам'ятати що, правосвідомість судді багато в чому залежить від устоїв конкретного суспільства на певному етапі його розвитку, його традицій, звичаїв, моральних принципів, норм поведінки.

Важливим елементом переконання є суб'єктивна готовність до дії, відповідно до того знання (переконання), яке визнається істинним (правильним) та необхідним. Для того, щоб об'єктивно істинне наявне знання перетворилось у переконання, потрібно, щоб це знання стало для особи «внутрішнім». Необхідно, щоб суддя чітко мав уявлення про те, що є правомірним і неправомірним. З аналізованої точки зору внутрішнє переконання судді можна розглядати як систему об'єктивно-істинних знань, що пройшли процеси сприйняття, засвоєння, становлення і утвердилися у свідомості судді як певна, властива лише конкретній особі, система цінностей та орієнтирів. Аналогічної думки дотримується і Н. Дроздович, вказуючи, що внутрішнє переконання судді – це в першу чергу стан його свідомості, що відображається як результат розумової суб'єктивної діяльності в процесі судочинства [11, с. 228].

Важливе значення при формуванні внутрішнього переконання має переконання «зовнішнє». Зовнішнє переконання є методом психологічного впливу. Це вербальні дії чи певні особливі емоційно-виражені прояви невербальної поведінки, за допомогою яких система поглядів судді на оцінку як об'єктів матеріальної дійсності, так і доказового матеріалу у кримінальному провадженні, знає трансформації.

Суддя бере на себе всю повноту відповідальності за законність, обґрунтованість і справедливість кожного процесуального рішення. І хоча формально судді є незалежні й самостійні, однак відбиток соціального впливу в умовах сьогодення на якісні характеристики внутрішнього переконання є доволі значним.

Переконання як метод психологічного впливу спрямоване на те, щоб перетворити інформацію, яка повідомляється в систему певних установок і принципів індивіда.

Важливе значення у цьому випадку має вплив соціального. Так, Л. Орбан-Лембрик вказує, що переконання як спосіб психологічного впливу спрямоване на зняття своєрідних фільтрів на шляху інформації до свідомості і почуттів людини [12, с. 527]. Важливі напрацювання щодо психології соціального впливу, зокрема і у сфері судочинства, видали такі видатні вчені в царині психології, як Ф. Зімбардо та М. Ляйпне. Вони, ґрунтуючись на англосаксонській системі права, наочно демонструють соціальний вплив суспільного життя на суддів, присяжних в процесі прийняття рішення по справі, зокрема доводять правильність твердження про те, що одні і ті ж показання можуть бути доказами і вини, і невинуватості, в залежності від «тенденційності інтерпретації індивіда» [13, с. 264]. І хоча вітчизняна модель кримінального провадження істотно відрізняється від системи права США, однак подача доказової бази, формування тверджень під час судових дебатів та при використанні права останнього слова обвинуваченим, створює «фундамент» внутрішнього переконання судді у конкретному провадженні. Тому якість, правильність і вміння використовувати різні психологічні прийоми можуть стати тим «дозволенним засобом впливу» на незалежних і безсторонніх суддів. Однак може мати місце і негативний вплив на формування переконання, чи навіть заборонений законом тиск, зокрема через неконтрольовану агресивну поведінку під час розгляду справи чи під адміністративною будівлею суду. Коли активісти певних формувань створюють «нездорову» атмосферу в залі судових засідань, судді не мають об'єктивної можливості безпосередньо дослідити докази та на основі внутрішнього переконання надати їм належну правову оцінку, оскільки відчувають страх і негативні емоції [14]. Власне таке переконання впливає на психіку особистості, на її розум, почуття, відчуття, діє на емоційне та раціональне сприйняття індивіда, формуючи або ж змінюючи усталені погляди. При цьому такий ефект пізнання виходить за рамки контролю особистості, є психологічним методом впливу людини (групи людей) на іншу людину. Судді формально здійснюють судочинство у кримінальному провадженні, керуючись своїм внутрішнім переконанням виключно в умовах їх незалежності і підкорення тільки закону. Проте суб'єктивне визнання істинності знання при безпосередньому дослідженні показань, речей та документів несвідомо залежить від об'єктивних чинників, зокрема феномену зовнішнього переконання.

Суд ухвалює законне, обґрунтоване і вмотивоване процесуальне рішення на основі внутрішнього переконання як результат оцінки доказів з т. з. їх належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку. Термін «переконання» можна ототожнювати із терміном «доведення», розглядати як метод психологічного впливу, а також як елемент правосвідомості судді.

Внутрішнє переконання судді – категорія оціночна, суб'єктивна, перебуває у зв'язку із психологією пізнання. Це об'єктивно істинні знання, що пройшли процеси сприйняття, засвоєння, становлення і утвердилися у свідомості судді як певна, властива лише конкретній особі, система цінностей та орієнтирів. При цьому суб'єктивне визнання істинності визначає зміст переконання. Сумнів у правильності цього визнання відсутній. Істинне знання складають життєві орієнтири, система цінностей індивіда, професійні інтереси, особистий досвід, емо-

ційне ставлення до знань, що у своїй сукупності формує внутрішнє переконання. Щоб об'єктивно істинне знання перетворилось у переконання, потрібно, щоб це знання стало для особи «внутрішнім». Суддя повинен мати чітке уявлення про те, що є правомірним і неправомірним, і бути категорично впевненим у правильності процесуальних рішень.

Судді здійснюють судочинство у кримінальному провадженні, керуючись своїм внутрішнім переконанням виключно в умовах їх незалежності і підкорення тільки закону. Проте, в умовах транспарентності, істотного со-

ціального впливу громадянського суспільства, спостерігається зміна внутрішнього переконання судді. Через особливості психологічного пізнання зовнішнє переконання накладає суттєвий відбиток на якісні характеристики переконання внутрішнього. Пропонуємо вважати, що зовнішнє переконання як метод психологічного впливу – це вербальні, а також емоційно-виражені прояви невербальної поведінки, за допомогою яких система поглядів судді на оцінку як об'єктів матеріальної дійсності, так і доказового матеріалу у кримінальному провадженні, зазнає трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Король В. В. Проблеми втілення змагальної ідеї на досудовому розслідуванні за проектом КПК України / В. В. Король // Судова практика. – 2012. – № 3. – С. 10–21.
2. Маляренко В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : переваги та недоліки / В. Маляренко, О. Шаповалова // Право України. – 2012. – № 10. – С. 9–20.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология / Л. В. Васильев. – СПб. : Питер, 2001. – 640 с.
4. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. – Х. : Вища шк., 1975. – 182 с.
5. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 6. – 1975. – С. 200.
6. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда, М. І. Хавронюк та ін. / за ред. Н. О. Марчук. – К. : «Арт-дизайн», 2015. – 248 с.
7. Гирович В. В. Внутрішнє переконання судді – основний елемент засади безпосередності дослідження показань, речей, документів / В. В. Гирович // Национальный юридический журнал : теория и практика. – 2015. – № 5. – С. 89–94.
8. Психологія судового розгляду кримінальних справ : монографія / М. В. Костицький, В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – 400 с.
9. Гавриленко В. Ю. Психологічні механізми впливу телебачення на формування ціннісно-сислової сфери особистості / В. Ю. Гавриленко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2015. – № 126. – С. 39–42.
10. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : «Прапор», 2004. – 640 с.
11. Дроздович Н. Л. Проблеми визначення поняття внутрішнє переконання судді у кримінальному процесі України / Н. Л. Дроздович // Часопис Київського університету права – 2009. – № 3. – С. 224–229.
12. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : Підручник : У 2 кн. Кн. I : Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
13. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйпне. – СПб. : Питер, 2001. – 448 с.
14. Прихильники Гуменяка та Крайняка зірвали судові засідання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=avgn7p0xKrU>.